

AZƏRBAYCANDA TAXIL EMALI SƏNAYESİNİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

A.A.QURBANZADƏ, coğrafiya elmləri namizədi
R.A.ABDULLAYEV, dissertant
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti

Azərbaycan Respublikasının təbii-coğrafi şəraiti taxıl-çılıq kompleksinin formalaşmasında çox böyük potensial imkanlara malikdir. Son illərdə respublikada aparılan aqrar siyasət nəticəsində artıq modernləşmiş və yeni yaradılmış taxıl məhsullarını emal edən müəssisələr həm daxili bazara həm də xarici bazara inteqrasiya olunması mərhələsindədir. Bu məqsədlə taxılçılıq sahəsinin yeni texnoloji istehsal strukturlarının formalaşması üçün ölkədə hüquqi baza yaradılmış və optimal inkişafına təminat verən bir sıra qanunlar qəbul edilmişdir.

Müasir dövrdə bitkiçilik məhsullarının emalında taxılçılığın üstün inkişaf meyilləri mövcuddur. Bu ilk növbədə aqrar bazarın tələblərinə uyğun taxıl məhsullarının emalı əhalinin sosial müdafiəsi və ölkənin ixrac potensialının inkişafı ilə əlaqələndirilir. Bu əlaqələr ilk növbədə respublika iqtisadiyyatında kompleks xarakter daşımalıdır.

Ərzaq məhsulları arasında insanların enerji ehtiyatını ödəmək baxımından taxıl ən başlıca mənbədir. Buna görə taxıl ərzaq məsələsi, onun çatışmamazlığı problemi ölkə, lokal çərçivəsindən çıxaraq qlobalığa çevrilmişdir.

Azərbaycanda 2005-ci ildə 2,1 mln ton taxıl istehsal olunmuşdur. Ümumi taxılın böyük bir hissəsi Muğan-Səlyan, Mil-Qarabağ və Şirvan regionlarında istehsal edilir. Bu üç region ölkədə taxıl əkilən sahələrinin 59%-ni, ümumi istehsalın isə 63%-ni əhatə edir.

Respublika üzrə adam başına düşən istehlak göstəriciləri ailə istehlakı tədqiqatları əsasında Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən verilən məlumatlara görə orta ailənin ərzaq istehlakının tərkibi çoxnövliüdür. Bununla yanaşı orta ailənin ərzaq istehlakının əsasını taxıl mənşəli qidaya əsaslanır.

2005-ci ildə orta hesabla ailədə hər bir nəfər (un ekvivalentində) 162 kq taxıl məhsulları, buna müvafiq olaraq 134 kq tərəvəz, 22kq ət istehlak edilmişdir. Əsas bitkiçilik və heyvandarlıq ərzaq məhsullarının təhlili göstərir ki, respublika əhalisinin kalori qəbulunun əsas hissəsini taxıl mənşəli məhsulların istehlakı üstünlük təşkil edir. (gündəlik kalorinin təqribən 62%-i).

Cədvəl 1.

Azərbaycanda taxıl və emal məhsullarının dinamik inkişafı
(min ton)

	2000	2002	2003	2004	2005
Ümumi taxıl istehsalı	1540,2	2145,8	2057,7	2158,2	2126,6
İdخال cəmi	780,8	703,1	876,8	1210,1	1006,1
Ondan, Taxıl	733,2	685,4	854,7	1188,3	974,3
Un	22,9	17,0	11,4	13,0	10,5
Taxıl emalı məhsulları (una çevirməklə)	1920,1	2386,9	2558,2	2847,8	2838,3

Respublikanın strateji məhsullarından sayılan taxıl aqrəsənaye istiqamətinin ərazi təşkilində mühüm yer tutur. Hazırda 146 taxıl məhsulları emal edən müəssisələr yaradılmışdır. Məhsulun 85%-ə qədəri illik istehsal gücü 10-30 min ton arasında olan kiçik müəssisələr tərəfindən istehsal olunur. Fikrimizcə, taxıl sənayesinin inkişaf etdirilməsinə nail olmaq üçün ilk növbədə dövlət taxıl ehtiyatlarının yaradılması və taxılın emalı ilə əlaqədar tullantısız texnologiyanın tətbiqinə nail olmaqdır.

Ölkənin təbii-iqtisadi resurslarından optimal səviyyədə istifadə etməklə taxıl istehsalını və onun kompleks emalının texnologiyasına nail ola bilərik. Son illərdə dövlət səviyyəsində aparılan taxılçılıq siyasəti ölkənin taxıla olan tələbatı tənzimlənmişdir. Taxıl və taxıl məhsullarının resursları artmış və emal sənayesinin potensial imkanları genişlənməmişdir (cədvəl 1).

Taxıl istehsalı və onun emalının dinamikası göstərir ki, Azərbaycanın taxıl məhsullarına olan tələbat artmaqdadır. Taxıl məhsulları emal sənayesi üçün artıq ölkəmizdə stimül yaranmışdır. Bununla yanaşı taxılçılığın inkişafı üçün regionların torpaq-iqlim potensialından tam istifadə olunmuşdur, Mövcud torpaq-iqlim şəraiti respublikanı müxtəlif yüksək məhsuldarlığı və ixrac üçün müxtəlif bitkilərin, o cümlədən taxıl istehsalı sahəsində mühüm regiona çevrilə bilər, Belə müxtəliflik ölkənin taxıl və digər ərzaq xammal tələbatının daxili istehsal hesabına ödənilməsi üçün potensial imkan yaradır. Bu, fermerlərə suvarılan və dəmyə ərazilərdə taxıl istehsalın diversifikasiyası yolu ilə aqrar emal sahələrinin maksimallaşdırılmasına imkan verən siyasətin hazırlanmasını tələb edir.

Bitkiçilik məhsullarının emalının sahələrində taxılçılığın üstün inkişaf meyilləri mövcuddur. Taxıl məhsullarının emal tsiklləri çoxsahəli funksiyaya malikdir. Respublikanın müxtəlif zonalarında təşkil olunmuş 10 un emalı müəssisələrinin statistik göstəricilərinə əsasən həmin müəssisələrdə istehsal güclərində istifadə səviyyəsinin orta hesabla 5.5 %-ni əhatə edir. Başqa sözlə hazırda istehsal olunan unun miqdarı yerli müəssisələrin güclərindən 18 dəfə azdır.

Taxıl sənayesində iqtisadi siyasət tədbirləri ilk növbədə istehsal güclərindən istifadə səviyyəsinin yüksəlməsinə yönəldilməlidir. Bu məqsədə nail olmaq üçün iqtisadi siyasət tədbirlərinin həyata keçirilməsini zəruri sayırıq;

-Ölkəyə taxıl (un) idxalının minimuma endirmək və torpaq-iqlim resurslarının potensial imkanları hesabına taxılçılıq təşkil etmək;

-Taxıl emalı sənayesinin xammal qəbulu imkanlarının artırılması üçün onların maliyyə imkanlarını müəyyən etmək;

-Dövlət taxıl ehtiyatlarının yaradılması;

-Taxılın emalı ilə əlaqədar tullantısız texnologiya-nın tətbiqi.

Ümumi formada göstərmək mümkündür ki, res-publika daxili regionların təbii-iqtisadi potensialına əsas-lanan taxılçılıq modeli müqayisəli üstünlüyə əsaslandırıl-malıdır.

İdeal variantda taxılçılıq modelinin təhlili göstərir ki, ölkədə hər il 2-3 milyon ton taxıl istehsal etmək mümkündür. Bu məqsədə çatmaq üçün taxılçılıq arealla-rı şəbəkəsinin optimal təşkili və yeni texnoloji əsaslarla idarə olunması çərçivəsini yaratmaqdan ibarətdir.

Taxıl sənayesinin ərazi təşkilinin nəzəri və praktiki məsələlərinin tədqiqi, onların iqtisadi - coğrafi paramet-rlərinin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir: taxıl potensialının istifadəsi; taxıl sənayesinə investisiya qoyuluşu və texnoloji əsasda istehsal tsikllərinin fəaliyyə-ti.

Taxıl sənayesinin resurslarından istifadə edərkən 3 istiqamət əsas götürülmüşdür:

1. Taxıl istehsalının cari və perspektiv iqtisadi səmərəliliyi;

2. Xarici bazarda satıla bilən taxıl və onun emalı məhsulları;

3. Son məhsulun daxili bazarla tənzimlənməsi.

Bu məsələlərin həlli ilk növbədə daxili təbii iqtisads resurslardan istifadə etməklə taxıl emalı strukturunun di-namik inkişafına nail olmaq olar.

Respublikamızın agroekoloji mühitinin müxtəlifliyi taxılçılığın inkişafına geniş imkanlar yaratmışdır. Bir sıra regionlarda (Gəncə - Qazax, Şəki - Zakatala və s.) taxıl-çılıq çox funksional strukturlara malik olmaqla yanaşı onların inkişafında apıcı mövqeyə malikdir.

Problemə kompleks yanaşsaq taxıl bitkilərinin ək-səriyyəti müqayisəli üstünlüyə malikdir. Digər tərəfdən isə təbii coğrafi regionların torpaq-iqlim resurslarının is-tifadə edilməsi potensialı arasında fərqlər müşahidə olu-nur.

Bu səbəbdən də regionlarda müqayisəli üstünlüyə malik olmayan bəzi kənd təsərrüfatı məhsulları taxılın əvəzinə yetişdirirlər.

Ümumi formada göstərmək mümkündür ki, res-publika daxili regionların torpaq-iqlim potensialına əsas-lanan taxılçılıq modeli yaratmaq mümkündür. Ona görə də taxıl emalının iqtisadiyyatını yüksəltməklə ölkənin tə-ləbatını ödəmək mümkündür.

Müasir dövrdə aqrar sənaye emalında taxılçılıq isti-qamətli sahibkarlıq formalaşmaqdadır. Qeyd etmək la-zımdır ki, taxılçılıq başqa kənd təsərrüfatı sahələrindən üstün olmamalı, kənd təsərrüfatı istehsalının inkişafı kompleks xarakter daşımalıdır. Taxıl emalı sənayesinin yaranması ilə əlaqədar müxtəlif resurs təminatı olmalıdır. Bu ilk növbədə sahələrarası resurs əlaqələrinin tənzim-lənməsi və stabil iqtisadi artım çərçivəsini yaratmaqdan ibarətdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Qurbanzadə A.A. Aqrar strukturun regional inkişaf modeli: iqtisadi-coğrafi konsepsiyası. Bakı "Elm" 2004. 2. Qurbanzadə A.A. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı bitkilərinin bufer areallarının və coğrafi-ekoloji parametrlərinin tədqiqi. Sumqayıt dövlət universitetinin elmi xəbərləri. Cild 4, №2, 2004. 3. İbrahimov İ. H. Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri. Bakı 2002.

MƏHSULYARADAN AMİLLƏR, MƏHSULDARLIĞIN MODELİ VƏ ƏKİNCİLİYİN FAYDALI İŞ ƏMSALI

S.T.HƏSƏNOV, texnika elmlər namizədi
AzETHvəMI

Kənd təsərrüfatı bitkiləri bir-biri ilə əksər hallarda Kantoqanizm təklif edən iki konkret, eyni zamanda müəyyən edilmiş təbii və təsərrüfat şəraitlərində inkişaf edir.

Təbii şərait öz-özlüyündə cəmiyyətin qida məhsul-larına və xammala olan tələbatlarını ödəyə bilməz. Odur ki, insanın təsərrüfat fəaliyyəti özündə kompleks tədbirləri birləşdirərək təbii şəraiti əlverişli istiqamətdə dəyişir.

Təbiətə müdaxilə yalnız elmi-praktiki əsaslandırıl-mış texnika və texnologiyalarla həyata keçirilməli, təbii mühit və insanların təsərrüfat fəaliyyəti differensiallaşdırılmalı, məhsulyaradan amillər ayrı-ayrılıqda öyrənil-məli, onlar təsir gücünə görə dərəcələrə bölünməli, idarəedilmə mümkünlüyü təyin edilməlidir.

Eyni zamanda planlaşdırma, proqnoz və digər el-mi-praktiki məsələlərin həlli üçün məhsuldarlığın mo-

delini tərtib etmək, əkinçiliyin faydalı iş əmsalını təyin etmək lazım gəlir. Mədəni əkinçilik təcrübələrinə görə bitkilərin məhsuldarlığına təbii və təsərrüfat amilləri tə-sir göstərir.

Təbii amillərə aşağıdakılar aid edilir:

1. Torpağın münbitliyi (qida maddələri, heyvan-lar, mikroorqanizmlər, onların forma və miqdarı); 2. Torpağın mexaniki, su fiziki, aerofiziki, istilik fiziki, maqnetizmi, radioaktivliyi və digər xassələri; 3. Tor-pağın şorlaşma dərəcəsi və tipi; 4. Qrunt sularının dərin-liyi, onların səviyyəsinin dəyişməsi, kapilyar qalxma, minerallığı və kimyəvi tərkibi; 5. Günəş enerjisi (ışıq ra-diasiya, fotosintez, günəş şüalarının tezliyi, intensivliyi və s.); 6. Atmosfer təzyiqi, atmosfer çöküntüləri, külək, buxarlanma, temperatur, buludluluq və s.

Təsərrüfat amillərinə aşağıdakılar daxildir:

1. Torpağın və bitkilərin becərilməsi, (torpağın